

resultaat is dienstbare geschiedschrijving waarin de christelijke arbeiders kennis kunnen nemen van een van hun voormannen.

Arno Bornebroek

Freelance historicus, Amsterdam

René Taudal Poulsen, *An environmental history of North Sea ling and cod fisheries, 1840-1914*. Fiskeri- og søfartsmuseets studieserie nr. 22 (Esbjerg: Fiskeri- og søfartsmuseets forlag, 2007) 306 p. ISBN 9788790982423. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit van Esbjerg 2005.

Hoewel het *TSEG* niet de meest aangewezen plek lijkt om het proefschrift van de Deense onderzoeker René Taudal Poulsen te bespreken, sluit deze studie naadloos aan bij het debat rond duurzame economische ontwikkeling. Het onderzoek van Poulsen maakt deel uit van het onderzoeksprogramma *History of marine animal populations*. De verschillende onderzoekers binnen dit project proberen op basis van historische bronnen een schatting te maken van de omvang van de vispopulatie op verschillende momenten in het verleden. Hierdoor kunnen zij antwoord geven op de vraag of een specifieke visserij duurzaam is. Een dergelijke studie vereist echter niet alleen kennis over productie, consumptie, technologie en samenleving maar een goed begrip van de natuur is ook onontbeerlijk. Poulsen brengt beide kanten van het verhaal – mens en vis – in zijn proefschrift bijeen. Dit doet hij door zich te richten op leng en kabeljauw in de Noordzee tijdens de periode 1840-1914. Poulsen bestudeert vooral de vissers uit Bohuslän – het gebied ten noorden van de Zweedse stad Gotenburg – en de verschillende visgronden die zij bezochten.

In hoofdstuk een bespreekt Poulsen zijn vraagstelling, de literatuur en de te hanteren methodologie. Hij is benieuwd hoe de vispopulatie zich qua omvang heeft ontwikkeld en wil bepalen of veranderingen toegeschreven moeten worden aan mens of natuur. Volgens de theorie kunnen vissers reageren op een daling van de vangsten door te veranderen van techniek, te kiezen voor andere of grotere vangstgebieden en te veranderen van *target species*. Om dergelijke veranderingen te kunnen controleren, gebruikt Poulsen de *catch per unit effort*; een maat die weergeeft hoeveel moeite de vissers moeten doen om de vis te vangen. Poulsen verzamelde de benodigde gegevens uit statistieken samengesteld door de overheid, verslagen van particulieren, een bedrijfsadministratie en etnografische interviews gehouden tijdens de jaren twintig, dertig en veertig van de twintigste eeuw.

Hoofdstukken twee, vier, vijf en zeven bespreken respectievelijk de perioden tot 1858, 1859-1877, 1878-1890 en 1891-1914. In deze hoofdstukken beschrijft Poulsen hoe de Zweedse vissers de traditionele visgronden in het Kattegat en Skagerrak verlieten om te vissen bij Jäderen (ter hoogte van Stavanger) en Ålesund (halverwege Bergen en Trondheim). Deze verschuiving werd niet veroorzaakt door teruglopende vangsten op de traditionele gronden, maar door de grotere aanwezigheid van vis op de alternatieve gronden. Door het verschijnen van haring voor Bohuslän in 1877 – na decennia van afwezigheid – werden de leng en kabeljauw visserijen sterk negatief beïnvloed. Veel vissers schakelden over op de haringvisserij.

Onder andere om de laatste reden beperkt Poulsen zich in hoofdstuk 6 tot het maken van schattingen voor de jaren 1870. De omvang van de kabeljauwpopulatie

tijdens deze jaren komt ongeveer overeen met de omvang tijdens de jaren 2002-2003. Hierbij moet echter vermeld worden dat de schatting voor 1870 door Poulsen als conservatief bestempeld wordt omdat alleen Zweedse data gebruikt zijn. Vermoedelijk was de werkelijke populatie groter, waardoor er sprake zou zijn geweest van een inkrimping van de vispopulatie. Poulsen laat zien hoe de lengte van de leng afnam van 95-125 centimeter tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw en 75-105 centimeter tijdens de Eerste Wereldoorlog tot 65-95 centimeter tijdens de periode 1976-1995. Hoewel Poulsen enige terughoudendheid betracht, lijken deze cijfers er op te wijzen dat er vanaf de late negentiende eeuw belangrijke (negatieve) veranderingen hebben plaatsgevonden als gevolg van deze visserij.

Doordat hoofdstukken drie en zes thematisch van opzet zijn, de gehele onderzoeksperiode beslaan en tevens tussen de andere hoofdstukken geplaatst zijn, leest het boek minder prettig dan mogelijk was geweest. Het feit dat de auteur zichzelf vaak herhaalt werkt ook niet mee. Wat betreft de inhoud had de economische kant van de visserij sterker benadrukt kunnen worden. Zo worden prijzen bijvoorbeeld wel meegenomen in de analyse, maar de winstgevendheid van het bedrijf had hier nadrukkelijker bij betrokken moeten worden.

Naast deze kritische noten is er natuurlijk ook een hoop positiefs te vermelden. Ten eerste wijst Poulsen erop dat de theorie rekening moet houden met het feit dat visserij niet uitsluitend bedreven wordt door één groep vissers. In de visserij ter hoogte van Ålesund waren de Noorse vissers bijvoorbeeld efficiënter dan de vissers uit Bohuslän omdat zij een minder lange reis hoefden te maken. Deze constatering is bijvoorbeeld relevant voor de vroegmoderne Hollandse haringvisserij die vanaf omstreeks 1650 een steeds groter deel van de markt aan buitenlandse vissers moest laten. Een dergelijke ontwikkeling kan niet alleen vanuit het perspectief van de natuur begrepen worden. Ten tweede moet vermeld worden dat Poulsen zijn bronnen zeer kritisch heeft bestudeerd. Dat dit ver gaat, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat hij bewaard gebleven vishaken minutieus heeft nagemeten om te zien in hoeverre het formaat van deze haken veranderde. Ten derde geeft Poulsen een gedetailleerde beschrijving van de interactie tussen mens en economie aan de ene en de natuur aan de andere kant. Dergelijke kennis zal steeds belangrijker worden om de economie duurzaam te kunnen laten groeien. Poulsens conclusies met betrekking tot de omvang en lengte van de vispopulatie zouden ons dan ook aan moeten zetten tot nadenken.

Christiaan van Bochove

Universiteit Utrecht

Ben Wubs, *International business and national war interests: Unilever between Reich and Empire 1939-1945*. Routledge international studies in business history, volume 13 (Londen en New York: Routledge, 2008) 256 p. ISBN 978-0-415-41667-2. Tevens verschenen als proefschrift aan de Erasmus Universiteit Rotterdam 2006.

Ben Wubs analyseert in dit boek de effecten van de Tweede Wereldoorlog op de structuur, strategie en activiteiten van Unilever. Dat zat als Brits-Nederlandse multinational met belangrijke investeringen en afzetmarkt in Duitsland op de wip tussen *Reich and Empire*. Wubs bestudeert deze onderbelichte episode uit Unilevers geschiedenis